

صلى الله عليه وسلم

۱۹۹۲

۸۷۷۱ / ۱ / ۱۷
۸۸ - ۲۵

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عرب

بررسی ویژگی‌های ادبی و هنری سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه

فرشته کنجوریان

استاد راهنما:

دکتر خلیل پروینی

استاد مشاور:

دکتر کبری روشنفکر

مهر ۱۳۸۷

کتابخانه مرکزی
دانشگاه گیلان

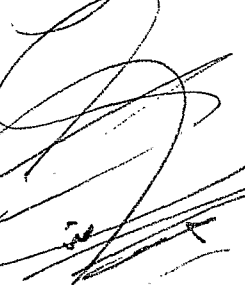

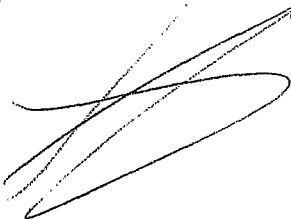
۱۸ / ۱ / ۱۳۸۸

۱۰۹۹۸۴

به نام خدا

تاییدیه اعضای هیات داوران در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه کارشناسی ارشد خانم فرشته کنجوریان تحت عنوان « بررسی ویژگی های ادبی و هنری سفرنامه های ابن جبیر و ابن بطوطه » را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱- استاد راهنما	دکتر خلیل پروینی	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر کبری روشنفکر	استادیار	
۳- استاد ناظر	دکتر صادق آئینه وند	استاد	
۴- استاد ناظر	دکتر حامد صدقی	دانشیار	
۵- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر صادق آئینه وند	استاد	

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاستهای پژوهشی دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده ۱- حقوق مادی و معنوی پایان نامه/ رساله های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هرگونه بهره برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین نامه ها و دستورالعملهای مصوب دانشگاه باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی می باید به نام دانشگاه بوده و استناد راهنما نویسنده مسئول مقاله باشند. تبصره: در مقالاتی که پس از دانش آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان نامه/ رساله نیز منتشر می شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

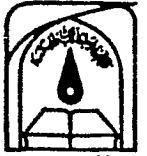
ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و براساس آیین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه در جشنواره های ملی، منطقه ای و بین المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این دستورالعمل در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۲۵ در شورای پژوهشی دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب لازم الاجرا است و هرگونه تخلف از مفاد این دستورالعمل از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری خواهد بود.

۱۳۸۴/۶/۲۵

کجریالکس

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته _____ است
که در سال ۱۳۸۷ در دانشکده علم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر خلیل پورینی، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر تبری / دکتر _____ و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر _____ از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشگاه تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب فرشته کجربیان دانشجوی رشته زیست و ارثیا عرب مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: فرشته کجربیان

تاریخ و امضا:

۸۷/۱۰/۱۳

تقدیم به آنان که در سفر پر فراز و نشیب زندگی،

همواره مهر و محبتشان پستوان

در بنای سزودستانشان توشه‌ی راهم بوده است،

پدر و مادرم.

الحمد لله على واسع فضله و سابغ نعمه و الصلاة و السلام على جميع الأنبياء و المرسلين، لاسيما خاتم

النبيين، محمد المصطفى الأمين(ص) و آله المنتجبين السادة الأطهار

من عترته أجمعين و أولاده الغرّ المحجلين.

شكر و حمد و ثنا خدایى راست كه بر بنده حقیرش منت نهاد و توفیق فراگیرى علم و دانش و بهره مندى از محضر استادانى فاضل و وارسته را نصیبش نمود. اینك كه با لطف و عنایت الهی این تحقیق را به پایان بردم بر خود فرض می دانم از استاد بزرگوار جناب آقای دكتر پروینى كه در طی مراحل این تحقیق با راهنمایی‌های ارزنده و روشنگرانه‌شان، صبورانه مرا به سر منزل مقصود رهنمون کردند، نهایت تشكر و قدرشناسی را به عمل آورم و از سرکار خانم دكتر روشنفكر كه هیچ‌گاه مشاوره‌های راهگشای خویش را از بنده دریغ نکردند و مساعدت‌هایشان دلگرمی سختی- های راهم بود، کمال سپاس را داشته باشم.

همچنین از تمام استادانى كه در طول مدت تحصیل، خوشه چین خرمن فضل و ادبشان بوده‌ام سپاسگزاری نموده، سلامتی و توفیق روز افزونشان را از خداوند متعال خواهانم.

چکیده

افزایش دامنه سرزمین‌های اسلامی و رونق و شکوفایی اوضاع اقتصادی و فرهنگی مسلمانان طی قرون ۳-۸ هـ موجب شد که سفر و به تبع آن سفرنامه نویسی افزایش یابد. ارتقای سطح وصف و افزایش میزان دقت آن و اسلوب قصصی ساده و روان در برخی سفرنامه‌ها موجب شد این گونه نوشته‌ها به عنوان یک فن ادبی مستقل با عنوان ادبیات سفرنامه ای مطرح شود که بر آثار منثور دلاله می‌کند که جزئی از ادبیات داستانی به شمار می‌رود. این فن از نظر ادبی به سطح دیگر فنون نظیر شعر، قصه، نمایشنامه، سیره و ... نمی‌رسد اما در دل آن تعبیر یا اسلوب و معیارهای این فنون تا حدودی نهفته است. سفرنامه‌های ابن جبیر (قرن ۶ هـ) و ابن بطوطه (قرن ۸ هـ)، بهترین نمونه‌های این گونه آثار در ادبیات قدیم عرب هستند. در سفرنامه ابن جبیر تنوع عاطفی و بکارگیری خیال ساده برجستگی دارد. ابن جبیر توصیفات مختلفش را که مبتنی بر اندیشه‌های دینی و مذهبی است در قالب نثر مرسل آمیخته به نثر مسجع ارائه می‌دهد. تنوع جملات، بکارگیری کلمات فصیح و برخی از فنون بدیعی و اشعار و امثال از دیگر ویژگی‌های سبک اوست.

توصیفات ابن بطوطه که از عواطف گوناگون و موضوعات مختلف دینی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نشأت گرفته در قالب نثر مرسل و محاوره گونه بیان شده است. بهره‌گیری از اصطلاحات مختلف اداری، بازرگانی، زراعی و ... و بکارگیری واژه‌های فارسی، هندی، ترکی، مغولی و ... و استفاده از لغات عامیانه و برخی ضرب المثل‌های محلی از خصوصیات سبک او محسوب می‌شود. اسلوب قصصی ساده و تنوع زاویه دید از ویژگی‌های عمده هنری در این دو اثر به شمار می‌رود. البته اسلوب قصصی در سفرنامه ابن بطوطه قویتر و متنوع تر است و تقریباً برخی از ویژگی‌های داستان‌های امروزی مانند واقعی بودن حوادث و شخصیت‌ها و صحنه پردازی‌های دقیق و جزئی را داراست بنابراین به نظر می‌رسد بتوان قصه‌های او را در پنج دسته: حکایت، قصه تاریخی، قصه کوتاه، لطیفه و داستانک قرار داد. این ویژگی‌ها، سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه را از دیگر سفرنامه‌ها متمایز ساخته و آن‌ها را در صدر سفرنامه‌های قدیم جای می‌دهد.

کلمات کلیدی: سفر، سفرنامه نویسی، ابن جبیر، ابن بطوطه، ویژگی‌های نثر.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲	۱-۱- مقدمه
۶	۲-۱- طرح کلی تحقیق
۶	۱-۲-۱- طرح مسأله
۷	۲-۲-۱- سؤالات اصلی تحقیق
۷	۳-۲-۱- فرضیه ها
۷	۴-۲-۱- اهداف بحث
۸	۵-۲-۱- ضرورت انجام تحقیق
۸	۶-۲-۱- روش انجام تحقیق
۱۱	۳-۱- تعاریف
۱۱	۱-۳-۱- سفر و سفرنامه
۱۲	۲-۳-۱- پیشینه ی سفرنامه نویسی در ادبیات جهان
۱۳	۳-۳-۱- انواع سفرنامه ها

فصل دوم- سیر سفر و سفرنامه نویسی از آغاز

تا قرن هشتم

۱۹	۱-۲- سفر نیازی فطری
۲۱	۲-۲- تاریخچه مسافرت و جهانگردی در جهان
۲۳	۳-۲- سفر در ادبیات عرب از آغاز تا قرن هشتم
۲۳	۱-۳-۲- سفر در عصر جاهلی
۲۴	۲-۳-۲- سفر در دوره ی اسلامی
۲۴	۱-۲-۳-۲- سفرهای عهد پیامبر
۲۷	۲-۲-۳-۲- سفر در دوره خلفای راشدین
۲۹	۳-۳-۲- سفر در دوره اموی
۳۰	۴-۳-۲- سفر در دوره عباسی
۳۴	۱-۴-۳-۲- جهانگردان قرن دوم و سوم

۳۴ جهانگردان اکتشافگر	۱-۱-۴-۳-۲
۳۷ جهانگردان اسیر	۲-۱-۴-۳-۲
۳۹ جهانگردان سفیر	۳-۱-۴-۳-۲
۴۰ ابن فقیه	۴-۱-۴-۳-۲
۴۱ مسعودی	۵-۱-۴-۳-۲
۴۳ ابن فضلان	۶-۱-۴-۳-۲
۴۵ جهانگردان قرن چهارم	۲-۴-۳-۲
۴۵ ابودلف	۱-۲-۴-۳-۲
۴۷ بزرگ بن شهریار رامهرمزی	۲-۲-۴-۳-۲
۴۸ اصطخری	۳-۲-۴-۳-۲
۴۸ ابن حوقل	۴-۲-۴-۳-۲
۴۹ مقدسی	۵-۲-۴-۳-۲
۵۱ ابوریحان بیرونی	۶-۲-۴-۳-۲
۵۲ جهانگردان قرن پنجم	۳-۴-۳-۲
۵۲ ادریسی	۱-۳-۴-۳-۲
۵۴ ابوحامد غرناطی	۲-۳-۴-۳-۲
۵۵ جهانگردان قرن ششم	۴-۴-۳-۲
۵۵ هروی	۱-۴-۴-۳-۲
۵۶ یاقوت حموی	۲-۴-۴-۳-۲
۵۸ ابن جبیر	۳-۴-۴-۳-۲
۵۸ جهانگردان قرن هفتم و رواج سفرنامه نویسی	۵-۴-۳-۲
۵۹ جهانگردان قرن هشتم	۵-۳-۲
۵۹ ابن بطوطه	۱-۵-۳-۲

فصل سوم - زندگی ابن جبیر و ابن بطوطه و سفرنامه های آن دو

۶۱ دوران حیات ابن جبیر (عصر موحدین)	۱-۳
۶۳ ابن جبیر	۲-۳
۶۳ زندگی و آثار	۱-۲-۳
۶۵ سفرهای ابن جبیر و هدف از انجام آنها	۲-۲-۳
۶۷ سفرنامه ابن جبیر	۳-۲-۳

۶۷۱-۳-۲-۳- نگارش سفرنامه و عنوان آن
۶۸۲-۳-۲-۳- محتوای سفرنامه
۶۸۳-۳-۲-۳- اهمیت سفرنامه
۷۲۴-۳-۲-۳- ترجمه سفرنامه
۷۳۳-۳- دوران حیات ابن بطوطه (عصر بنی مرین)
۷۴۴-۳- ابن بطوطه
۷۴۱-۴-۳- تولد و اصل و نسب
۷۵۲-۴-۳- شروع سفر و مسیرهای آن
۷۷۳-۴-۳- سفرنامه ابن بطوطه
۷۷۱-۳-۴-۳- آشنایی ابن بطوطه با کاتب سفرنامه
۷۸۲-۳-۴-۳- نحوه‌ی نگارش سفرنامه
۸۰۳-۳-۴-۳- شک و تردید نسبت به صحت گفته‌های ابن بطوطه
۸۴۴-۳-۴-۳- اهمیت سفرنامه ابن بطوطه
۹۱۵-۳-۴-۳- ترجمه‌ی سفرنامه

فصل چهارم- بررسی عناصر ادبی سفرنامه های ابن

جبیر و ابن بطوطه

۹۴۱-۴- ویژگی های نثر در عصر عباسی(در اندلس)
۹۵۲-۴- ویژگی های نثر در دوره وسیط
۹۷۳-۴- عناصر ادبی در سفرنامه ابن جبیر
۹۷۱-۳-۴- عنصر عاطفه
۹۹۲-۳-۴- عنصر خیال
۱۰۲۳-۳-۴- عنصر فکر و اندیشه
۱۰۳۴-۳-۴- عنصر تعبیر یا اسلوب
۱۰۴۱-۴-۳-۴- شیوه توصیفی
۱۰۶۲-۴-۳-۴- ویژگی های نثر
۱۰۸۳-۴-۳-۴- ساختار زبانی
۱۱۰۴-۴-۳-۴- صنایع بدیعی در سفرنامه ابن جبیر
۱۱۶۴-۴- عناصر ادبی در سفرنامه ابن بطوطه
۱۱۶۱-۴-۴- عنصر عاطفه
۱۱۷۲-۴-۴- عنصر خیال

۱۱۹ ۳-۴-۴- عنصر فکر و اندیشه
۱۱۹ ۴-۴-۴- عنصر اسلوب یا تعبیر
۱۲۰ ۱-۴-۴-۴- شیوه توصیفی
۱۲۲ ۲-۴-۴-۴- ویژگی های نثر
۱۲۷ ۴-۴-۴-۴- ساختار واژگانی
۱۳۲ ۵-۴-۴-۴- صنایع بدیعی در سفرنامه ابن بطوطه

فصل پنجم- تحلیل عناصر هنری سفرنامه های

ابن بطوطه و ابن جبیر

۱۳۸ ۱-۵- ویژگی های روایی در سفرنامه های ابن جبیر و ابن بطوطه
۱۳۸ ۱-۱-۵- آمیختگی با شیوه های ادبی (قصه)
۱۳۹ ۲-۱-۵- تأثیر عواطف و اغراض راوی
۱۴۰ ۳-۱-۵- آمیختگی حوادث واقعی با امور خیالی
۱۴۱ ۴-۱-۵- انواع قصه ها در سفرنامه ابن بطوطه
۱۴۲ ۱-۴-۱-۵- حکایت
۱۴۳ ۱-۱-۴-۱-۵- ویژگی های حکایت (قصه)
۱۴۵ ۲-۴-۱-۵- داستان تاریخی
۱۴۶ ۳-۴-۱-۵- قصه ی کوتاه
۱۴۷ ۴-۴-۱-۵- داستانک
۱۴۹ ۵-۴-۱-۵- لطیفه
۱۵۰ ۲-۵- عناصر داستانی در سفرنامه های ابن جبیر و ابن بطوطه
۱۵۰ ۱-۲-۵- عنصر طرح یا پیرنگ
۱۵۳ ۲-۲-۵- شخصیت پردازی
۱۵۶ ۳-۲-۵- صحنه پردازی
۱۵۸ ۴-۲-۵- زاویه دید
۱۶۳ ۵-۲-۵- موضوع
۱۶۷ مقایسه سفرنامه های ابن جبیر و ابن بطوطه از دیدگاه ادبی و هنری
۱۷۰ نتایج و پیشنهادها
۱۷۴ خلاصه پایان نامه به عربی
۱۸۵ فهرست منابع
۱۹۸ چکیده انگلیسی

فصل اول

مقدمہ، کلیات و مفہم

۱-۱- مقدمه

انسان موجودیست که ذاتاً به تحرک و سفر گرایش داشته و از رکود و سکون گریزان است، پاسخگویی به این نیاز درونی، همواره انسان را وادار کرده کنجکاوانه به سرزمین های ناشناخته قدم گذارد و با حوادث و خطرات متعددی مواجه شود. شکل گیری اجتماعات انسانی و گسترش روابط بشر، به این نیاز، معنا و مفهوم جدیدتر و گسترده تری بخشید و فطرت جستجوگر انسان، او را برای شناخت اقوام و ملل دیگر و با اهدافی همچون تجارت، کسب علم، تبلیغات مذهبی، سفارت و ... ، راهی سرزمین های دوردست نمود.

سیر و سفر در میان تمام اقوام و جوامع اولیه بخصوص تمدن های کهن بشری همچون یونان، ایران، روم و ... وجود داشته، زیرا سیر و سفر یکی از ویژگی های ملل متمدن بوده است و حکومت های قدرتمند با ساختن جاده و کاروانسرا و فراهم کردن امنیت و تسهیلات مختلف جهت رفاه و آسایش مسافران، روند سیر و سفر را تسریع بخشیدند. همین امر سبب افزایش روزافزون تعداد مسافران گردید. این افراد پس از بازگشت به سرزمین خود دیده‌ها و شنیده‌ها و ماجراهایی را که برایشان اتفاق افتاده بود، به صورت شفاهی و یا به شکل رساله و کتاب در اختیار دیگران قرار می دادند که بعدها به آنها سفرنامه اطلاق گردید. این نوشته‌ها که بیشتر به شکل گزارش هایی علمی و خشک بود که به امور جغرافیایی صرف، مانند وضعیت راه ها، نقشه ی مکان های مختلف، محصولات کشاورزی و ... و همچنین اوضاع اقتصادی و امور تاریخی سرزمین ها می پرداخت. برخی از مسافران علاوه بر اینها به جغرافیای انسانی نیز توجه نشان داده، از چگونگی معیشت، آداب و رسوم، ویژگی های اخلاقی مردم، مذهب آنان، وضعیت دربار و حکومت و ... نیز غافل نماندند و برای جلوگیری از ملال خوانندگان، امور علمی را با امور ادبی همچون سبک ادیبانه، داستان و امور

شگفت، شعر، امثال و آیات و احادیث در هم آمیختند و به آن جذابیت و شوز و هیجان بخشیدند بنابراین آثار آنها علاوه بر ارزش جغرافیایی و تاریخی، اهمیت جامعه شناختی، مردم شناسی و ادبی نیز پیدا کرد.

از آنجایی که سفرنامه نویسان بر خلاف تاریخ نگاران رسمی، غالباً وابسته به حکومت و دولت نبودند، در گزارش های خود وضعیت حقیقی حکومت و توده ی مردم را از زوایای مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، تاریخی و ... منعکس می کردند و قریب به اتفاق از تعصب و غرض ورزی، به دور بودند در نتیجه می توان آثار آنها را در زمره ی اسناد معتبر تاریخی به شمار آورد حتی برخی از این سفرنامه ها حاوی اطلاعات ارزشمندی هستند که زوایای مبهم و تاریک زندگی جوامعی را که در کتب تاریخی، اجتماعی و ... سخنی از آنها به میان نیامده است برای ما روشن می سازند. سفرنامه هایی که حاصل سفر به ایران و دیگر سرزمین های اسلامی است ما را با تمدن درخشان این مرز و بوم و تمدن باشکوه اسلامی و در واقع با هویت تاریخی و فرهنگیمان پیوند می دهند.

آینه ی سفرنامه ها، اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ملت ها را منعکس می کند و از آنجایی که محدودیت های سیاسی و دیگر ملاحظات در نگارش آنها کمتر مؤثر بوده است، واقعیت ها و حقایق بیشتری را از لابلای آنها می توان دریافت کرد. جهانگردان با ثبت مشاهدات و اطلاعاتی که از ورای سفرهایشان کسب می کردند عامل مهمی در رشد و باروری فرهنگ جوامع و ایجاد پیوند و ارتباط میان ملل و فرهنگ های مختلف بشری بودند. بدون شک مسافران و سفرنامه هایشان در طول تاریخ بشری نقش مؤثری در تحول جوامع انسانی ایفا کرده اند.

سیر و سفر در میان همه ی جوامع انسانی با فراز و فرود همراه بوده، در بین اعراب هم وضعیت به همین صورت بوده و سیر و سفر از همان ابتدا در بین آنان شیوع و رواج داشته است، سفرهای تجاری تابستانی و زمستانی قریش بهترین مثال در این خصوص است. با ظهور دین اسلام

و تشویق و ترغیب این دین توحیدی و بزرگان آن به سیر و سفر، اشتیاق مسلمانان برای این کار افزایش یافت. همچنین گسترش دامنه‌ی سرزمین‌های اسلامی و مسأله‌ی اداره آنها و دریافت جزیه و خراج از سرزمین‌هایی که زیر لوای پرچم اسلام می‌زیستند و ضرورت آشنایی با اقوامی که با مسلمانان در آمیخته بودند جریان سفر و جهانگردی را قوت بخشید، بنابراین مسلمانان با اهداف مختلف اقتصادی، تجاری، علمی، سیاسی، دینی و ... به سرزمین‌های اسلامی و گاه غیر اسلامی سفر کردند و برخی از آنان حاصل تجربیات و مشاهدات خود را بصورت رساله و کتاب درآوردند.

سفر و سفرنامه نویسی در میان مسلمانان طی قرون ۳-۸ هـ دوران رشد و شکوفایی و بالندگی خود را سپری کرد و نویسندگان مسلمان، طی این مدت آثار گرانقدر و ارزشمندی در عرصه‌ی ادبیات عمومی و جغرافیای ادبی از خود به یادگار گذاشتند. از بین این آثار، سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه بیش از سایر آثار اهمیت یافته و والاترین جایگاه را به خود اختصاص دادند. از آنجایی که این دو سفرنامه مشهورترین سفرنامه‌های قدیم در ادبیات عرب هستند و سفرنامه‌ی ابن بطوطه حتی در سطح ادبیات سفرنامه‌ای جهان، در عصور گذشته بی‌نظیر و بی‌مانند است با پیشنهاد استاد محترم راهنما و در نظر گرفتن معیارهایی از قبیل علاقه مندی اینجانب به موضوع، تازگی و بدیع بودن آن، ضرورت پژوهش در حیطه‌ی ارزشمند و گسترده‌ی آن - که بر اساس جستجوهای انجام شده - تاکنون در رشته‌ی زبان و ادبیات عرب نه در سطح داخلی و نه در سطح کشورهای عربی تحقیقی در مورد آن صورت نگرفته است و با توجه به اینکه اهمیت بررسی زوایای مختلف سفرنامه‌ها، بخصوص بحث در مورد جنبه‌های ادبی و هنری آن در تحقیقات دانشگاهی مغفول مانده است، این دو سفرنامه برای بررسی و پژوهش انتخاب گردید.

با توجه به اینکه نخستین بار بود که چنین پژوهشی صورت می‌گرفت و با توجه به مشکل کمبود منابع و مآخذ، راه سخت و دشواری پیش روی ما قرار داشت. دست نیافتن به منابع جدید

در زمینه سفرنامه ها، عدم دسترسی به مجلات معتبر عربی و گسترده بودن موضوع از دیگر مشکلات بنده در نگارش پایان نامه بود.

در میان منابع متعددی که جهت نگارش این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است دو کتاب «تاریخ نوشته‌های جغرافیایی در جهان اسلامی» و «تاریخ الأدب الجغرافی» اثر کراچکوفسکی و «فی الجغرافیه العربیه» نوشته شاکر خصباک بیش از سایر منابع در شکل گیری این تحقیق مؤثر بوده اند.

تحقیق حاضر نشان دهنده ی این است که سفرنامه های قدیم از ویژگی های ادبی و هنری تهی نبوده اند و برخی از این گونه آثار - که گنجینه ای از اطلاعات ارزشمند جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی و ... هستند- از ارزش ادبی و هنری نیز برخوردارند که بررسی آنها رویکردی جدید به این نوع آثار محسوب می شود.

امید است که این تحقیق که گامی است هر چند کوچک در راه شناسایی ارزش ادبی و هنری این دسته از آثار، مقدمه ای باشد برای تحقیقات گسترده تر و کامل تر و زمینه را برای آشنایی هرچه بیشتر نسل جدید با تمدن درخشان اسلامی در عصور گذشته فراهم کند و گرایش و علاقه آنها را برای تحقیق در مورد آثار ارزشمند قدیم- در حیطه ی سفرنامه ها- که گاه شهرتی فراتر از مرزهای سرزمین های اسلامی دارند، بیشتر گرداند.

فرشته کنجوریان

پاییز ۱۳۸۷

۱-۲- طرح کلی تحقیق

۱-۲-۱- طرح مسأله

با گسترش فتوحات و وسعت دامنه ی قلمرو اسلامی و رشد و بالندگی اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی در شرق، سفرها که با اهداف دینی، علمی، تجاری، سیاسی و ... انجام می‌شد، وسعت بیشتری پیدا کرد و بسیاری از مسلمانان به صورت انفرادی و گروهی، راهی سرزمین‌های اسلامی و غیر اسلامی شدند. برخی از این مسافران گزارش سفر و تحقیقات و معلومات خود را با مطالب جغرافیایی و تاریخی، در هم آمیختند و به صورت رساله و کتاب ارائه دادند. اخبار سفرهای بعضی دیگر هم در کتاب‌های برخی از جغرافیدانان گردآوری شد.

طی قرون ۳-۸ و بخصوص در قرن چهارم، آثار زیادی در این زمینه تدوین شد که مشهورترین آنها «صور الاقالیم» بلخی، «البلدان» یعقوبی، «أحسن التقاسیم» مقدسی، «مروج الذهب» مسعودی، «المسالک و الممالک» ابن خردادبه، «نزهة المشتاق» ادریسی و... بود. این نوع نوشته‌ها که به توصیف اوضاع اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... سرزمین‌ها، شیوه زندگی مردم، عادات و آداب و رسوم و عقاید ایشان و همچنین وضع راهها، محصولات کشاورزی، تولیدات صنعتی و دیگر مسائل می‌پرداخت، بعدها سفرنامه نامیده شد. برخی از این آثار که به دست ما رسیده است، در کنار جنبه‌های علمی، از ویژگی‌های ادبی نیز برخوردار است و نویسندگان آنها صرفاً به حقایق تاریخی و جغرافیایی متکی نبوده اند بلکه با بکار گرفتن زبان ادبی، اسلوب داستانی و یا صنایع ادبی به اثر خود رنگ و بویی ادبی و هنری بخشیده، آن را از حالت خشکی و جمود حاکم بر آثار علمی محض خارج نموده اند، از این رو اثر او، در حوزه ادبیات عمومی قرار می‌گیرد.

«رحله ابن جبیر» و «رحله ابن بطوطه» مشهورترین این گونه آثار به شمار می‌روند که جنبه‌های ادبی و هنری آنها تاکنون مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است لذا تحقیق حاضر می‌کوشد به بررسی و معرفی این عناصر بپردازد.

۱-۲-۲- سوالات اصلی تحقیق

۱- اسلوب نگارشی این دو سفرنامه چگونه است؟

۲- بارزترین ویژگی ادبی و هنری این دو سفرنامه چیست؟

۱-۲-۳- فرضیه ها

۱- ابن جبیر در وصف سفرش، از زبانی ادبی، اسلوبی ساده و بدون تکلف استفاده می‌کند و گاه آن را با سجع و صنایع ادبی مانند تشبیه و استعاره می‌آراید. اما ابن بطوطه با زبانی ساده به شرح مطالب می‌پردازد و گاه گرایش به زبان محاوره دارد.

۲- اسلوب داستانی این دو سفرنامه، بارزترین ویژگی ادبی و هنری آنها محسوب می‌شود، اما این ویژگی در سفرنامه ی ابن بطوطه قویتر و وضوحش بیشتر است. ابن بطوطه قصه گویی صمیمی است که با نقل داستان خود و مردمی که در سرزمین‌های مختلف با آنها دیدار کرده است خواننده را مجذوب می‌کند. او با زاویه دید اول شخص سفرش را روایت می‌کند و گاهی نیز به نقل حکایاتی که از دیگران شنیده می‌پردازد. اما ابن جبیر به روش اول شخص، سفر خود را روایت می‌کند و بندرت از این شیوه خارج می‌شود.

۱-۲-۴- اهداف بحث :

۱- بررسی علل رشد و شکوفایی سفر و سفرنامه نویسی طی قرون ۳-۸ هـ.

۲- آشنایی با انواع سفرنامه‌ها و نقش و جایگاه آنها در ادبیات عربی.

۳- آشنایی با ویژگی‌های ادبی و سبک نگارش سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه.

۴- ارتباط این دو سفرنامه با ادبیات داستانی.

۱-۲-۵- ضرورت انجام تحقیق:

ادبیات سفرنامه ای زمینه ای بدیع در تحقیقات علوم انسانی و شاخه کمتر شناخته شده ای از ادبیات است که از دیدگاه‌های تاریخی، جغرافیایی، مردم شناسی و... مورد ارزیابی قرار گرفته است اما تاکنون از دیدگاه ادبی و هنری بررسی نشده است بنابراین انجام تحقیقی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسید. برای این کار از بین آثار مختلف از این نوع، سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه را که معروف ترین سفرنامه‌ها در ادبیات قدیم عرب هستند، انتخاب نمودیم.

۱-۲-۶- روش انجام تحقیق :

روش انجام تحقیق به صورت تاریخی- تحلیلی و با مطالعه ی سفرنامه‌های ابن جبیر و ابن بطوطه، گردآوری مطالب از کتب مختلف تاریخی و جغرافیایی و مقالات پژوهشی و اینترنتی صورت گرفته است که در ابتدا به ارائه ی تعاریفی از سفرنامه، پیشینه ی سفرنامه نویسی در جهان، بررسی انواع سفرنامه‌ها و سیرتطور سفر و سفرنامه نویسی در ادبیات عرب از آغاز تا قرن هشتم می‌پردازد سپس زندگی ابن جبیر و ابن بطوطه و ویژگی‌های ادبی و هنری سفرنامه‌های این دو مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

آنچه در این پژوهش و در طی هر فصل بدان پرداخته می‌شود، به شرح زیر است:

فصل اول همانند دیگر پژوهش های دانشگاهی مبانی تحقیق شامل طرح مسأله، سؤالات و فرضیه ها، مفاهیم و تعاریف این تحقیق و روش پژوهش و منابع اصلی آن می‌پردازد. بنابراین در این فصل به تعریف سفر و سفرنامه، بررسی تاریخچه سفرنامه نویسی در جهان، انواع سفرنامه های واقعی، خیالی و سفرنامه هایی که آمیخته ایی از این دو هستند، همچنین سفرنامه های ادبی و غیر ادبی و منظوم و منثور پرداخته شده است. در دسته بندی که در برخی کتب بیان شده بود سفرنامه‌ها را به دو دسته ی کلی واقعی و خیالی تقسیم کرده بودند در حالی که بر اساس پژوهش هایی که